

Jak následovat Miloše Dokulila

František Štícha
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.
sticha@ujc.cas.cz

How to follow Miloš Dokulil

ABSTRACT: All information Miloš Dokulil could get on the communicative existence of derivatives in the parole of the Czech language of his time was the information hidden in the assemblage of words in dictionaries. The basic knowledge of complex word-formation elements named “formants” and their structural constituents of different nature and much other information on the whole system Miloš Dokulil has got from the dictionary material should not be seen as surpassed by modern theories. It is not. What we must do first in the new linguistic era of big electronic corpora is to verify Dokulil’s postulates and accept some of them and reject others. And we have to study the relation of potentiality and reality in word-formation. This is something which we can do with the existence of corpora and which Miloš Dokulil could not. In this paper I give some examples of what I propose in general.

Key words: Miloš Dokulil, word-formation, corpus research, suffixes, productivity

Klíčová slova: Miloš Dokulil, slovtvorba, korpusový výzkum, sufixy, produktivita

1 Obecné teze

Zatímco bázi pro inventarizaci slovtvorných derivátů byly pro Miloše Dokulila slovníky češtiny (Jungmann, PSJČ, SSSJČ), pro nás, jeho pokračovatele, jsou touto bázi velké elektronické korpusy.

Zatímco bázi pro inventarizaci slovtvorných sufixů byly pro Miloše Dokulila výkladové a retrográdní slovníky, pro nás je jí Dokulilova tabulka na s. 742-769 v knize TŠČ 2, Odvozování podstatných jmen.

Zatímco Miloš Dokulil se musel spokojit s přejímáním frekvenčních, stylových, regionálních a dobových charakteristik derivátů z existujících slovníků, my můžeme díky korpusům studovat obecnou i speciální frekvenci a s ní i žánrovou distribuci kteréhokoli elementu slovtvorného systému.

Zatímco Miloš Dokulil mohl na bázi slovníkového materiálu formulovat teoretické základy studia systémové produktivity slovtvorných formantů a slovtvorných typů, my můžeme díky korpusům zkoumat, jaká je míra realizace určitých strukturních slovtvorných předpokladů v parole naší doby.

Teorie odvozování slov Miloše Dokulila poskytuje korpusovému výzkumu tvoření slov mnoho inspirace. Za všechny její zdroje uvádím tento citát:

„Čím širší a rozmanitější jsou strukturní souvislosti slovtvorného prvku, tím více je **předpokladů pro jeho produktivitu.**“ (TŠČ 1, 85; tučně FŠ)

Existence elektronických korpusů umožňuje hledat odpovědi na následující obecné otázky:

1. Jaká je **míra realizace určitých strukturních předpokladů v parole** naší doby?
2. Je míra potenciální, systémové produktivity přímo úměrná míře reálné produktivity v parole dané doby?

3. V případě záporné odpovědi na otázku č. 2: Co v řečové praxi dané doby snižuje vysokou systémovou produktivitu slovotvorného typu?

2 Jaké nekorpusové kroky je třeba činit na „Dokulilově cestě“

2.1 Ověřovat, resp. teoreticky vymezit systémovou platnost jednotlivých formantů či jejich složek; např. máme počítat se samostatným **slovotvorným formantem -á** v substantivech typu hajná, hospodská?

2.2 Redefinovat pojem „slovotvorného typu“ směrem

(a) k jeho větší „pružnosti“ a obecnosti - slovotvorný typ pojímat jako jakýkoli nějak specifický model tvoření slov daný určitou sítí formálních i sémantických slovotvorných vazeb;

(b) k jeho větší specifčnosti - korpusové výzkumy totiž začínají ukazovat rozdíly i tam, kde dříve mohly být sotva předpokládány.

2.3 Částečně restrukturalizovat soustavu slovotvorných kategorií.

3 Nové korpusové kroky na započaté cestě

Před korpusovým vykročením si položíme tuto otázku: Co se děje se stovkami sufixů a tisíci jimi utvořených derivátů v parole naší doby?

3.1 Ověřování parolové existence derivátů s jednotlivými sufixy (podle Dokulilovy tabulky) a jejich reálné produktivity

Při tomto ověřování začneme se **sufixem nulovým** uplatňovaným **při konverzi** sloves v substantivum. Lze předpokládat, že bude účelné sledovat při tom konkurenci konverzních derivátů, např. *narazit* → *náraz*, s deriváty se sufixem nenulovým, a to jednak paradigmatického typu: *omezit* → *omezení*, jednak neparadigmatického typu: *zkazit* → *zkáza*, *porazit* → *porážka*, *hrozit* → *hrozba* (event. ještě s dalšími, velmi málo produktivními typy).

Lze dále předpokládat, že na produktivitu konverzního a jemu funkčně ekvivalentního tvoření **dějových abstrakt** může mít (z jakéhokoli dosud neznámého důvodu) vliv charakter konsonantu předcházejícího infinitivnímu kmenotvornému sufixu, tedy např. -z- před -i- v infinitivech *narazit*, *omezit*, *porazit*, *hrozit*. K tomu účelu lze různými cestami (které zde nebudu popisovat) dospět k následujícím zjištěním (statistiky na bázi dokladů z korpusu SYN z roku 2012):

Deriváty sloves s infinitivem na -zit

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>náraz</i>	44
paradigmatická derivace	<i>omezení</i>	12
se sufixem <i>-k(a)</i>	<i>porážka</i>	3
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	<i>zkáza</i>	2
se sufixem <i>-b(a)</i>	<i>hrozba</i>	2
se sufixem <i>-ek</i>	-	0

Konverzní deriváty sloves s infinitivem na *-jit*

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>spoj</i>	11
paradigmatická derivace	<i>zahájení</i>	32
se sufixem <i>-k(a)</i>	-	0
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	-	0
se sufixem <i>-b(a)</i>	-	0
se sufixem <i>-ek</i>	<i>úkrojek</i>	1

Konverzní deriváty sloves s infinitivem na *-sit*

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>souhlas</i>	15
paradigmatická derivace	<i>pokoušení</i>	44
se sufixem <i>-k(a)</i>	-	0
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	-	0
se sufixem <i>-b(a)</i>	<i>prosba</i>	2
se sufixem <i>-ek</i>	-	0

Konverzní deriváty sloves s infinitivem na *-pit*

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>nástup</i>	31
paradigmatická derivace	<i>trápení</i>	35
se sufixem <i>-k(a)</i>	-	0
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	<i>zátopa</i>	2
se sufixem <i>-b(a)</i>	-	0
se sufixem <i>-ek</i>	<i>přílepek</i>	2

Konverzní deriváty sloves s infinitivem na *-řit*

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>výtvor</i>	23
paradigmatická derivace	<i>vyjádření</i>	93
se sufixem <i>-k(a)</i>	<i>prověrka</i>	2
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	<i>podpora</i>	5
se sufixem <i>-b(a)</i>	<i>tvorba</i>	4
se sufixem <i>-ek</i>	-	0

Konverzní deriváty sloves s infinitivem na *-tit*

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>obrat</i>	33
paradigmatická derivace	<i>vrácení</i>	137
se sufixem <i>-k(a)</i>	<i>pojistka</i>	6
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	<i>ztráta</i>	8
se sufixem <i>-b(a)</i>	<i>platba</i>	2
se sufixem <i>-ek</i>	<i>odpustek</i>	4
se sufixem <i>-ot</i>	<i>šustot</i>	1

Konverzní deriváty sloves s infinitivem na *-nit*

Derivát typu	Příklad	Počet dokladů
konverze	<i>sklon</i>	12
paradigmatická derivace	<i>ovlivnění</i>	197
se sufixem <i>-k(a)</i>	<i>podmínka</i>	2
s koncovkovým formantem <i>-a</i>	<i>změna</i>	17
se sufixem <i>-b(a)</i>	<i>honba</i>	1
se sufixem <i>-ek</i>	<i>účinek</i>	1
se sufixem <i>-ot</i>	-	0
se sufixem <i>-čk(a)</i>	<i>honička</i>	1

Konverzní a s nimi konkurenční substantivní deriváty sloves s kmenotvorným *-i-* od infinitivů do 100 dokladů v korpusu SYN ČNK (2012)

Konsonant před <i>-it</i>	Celkový počet derivátů	Konverzní	Paradigmatické	-a	-ka	-ek	-ba	-ot
-m-	25	11	12	0	0	1	0	0
-j-	44	11	32	0	0	1	0	0
-z-	44	12	25	2	3	0	2	0
-b-	56	5	33	13	0	3	0	0
-s-	61	15	44	0	0	0	2	0
-p-	70	31	35	2	0	2	0	0
-ž-	99	18	55	21	0	0	4	0
-ř-	127	23	93	5	2	0	4	0
-t-	158	33	137	8	6	4	2	1
-č-	166	37	106	23	0	0	0	0
-l-	170	36	118	6	5	0	3	0
-d-	213	25	153	28	0	6	1	0
-n-	232	12	196	17	2	1	3	0

Z této tabulky je jasně patrné, že konsonant předcházející kmenotvornému *-i-* produktivitu tohoto typu konverzní derivace výrazně ovlivňuje: Zatímco u sloves s předcházejícím *-p-* (nastoup-i-t → nástup) je poměr konverzního a paradigmatického způsobu tvoření zhruba 1:1, u sloves s předcházejícím *-n-* (sklon-i-t → sklon) je tento poměr zhruba 1 : 16. Zda jde o „náhodu“, anebo naopak něčím podmíněný rozdíl, nechávám zatím otevřenou otázkou.

3.2 Zjišťování frekvencí pro různé účely

Korpusy umožňují klást si následující otázky a hledat na ně odpověď:

- Jaká je obecná frekvence:
 - derivátů určitého typu?
 - určitého sufixu?
 - jednotlivých derivátů (*porušovatel* vs. *respektovatel*)
- Jaká je speciální (žánrová, autorská apod.) frekvence (neboli specifická frekvence žánrově-stylová) týchž hodnot?

3.3 Zjišťování produktivity slovotvorných typů

- Inventarizace potenciálních systémových derivátů velmi speciálního slovotvorného typu (čísla v závorce udávají počet dokladů v korpusu SYN z r. 2013:

- *záplat, *záhroz, **zával** (1600);
- *záplata *závina, *záhroza, *závala;
- **zaplacení** (24 000), **zavinění** (11 000), **zahrození** (9), **zavalení** (277)
- Výzkum příčin absence v úzu
- Inventarizace restriktivních faktorů systémových
- Inventarizace restriktivních faktorů pragmatických
- Stanovení relačních kritérií slovtvorné produktivity:
 - systémová produktivita speciálních slovtvorných typů;
 - parolová produktivita speciálních slovtvorných typů;
 - systémová a parolová produktivita slovtvorných formantů;
 - systémová a parolová produktivita složek slovtvorných formantů;
 - systémová a parolová produktivita různě vymezených slovtvorných kategorií

4 Závěr

Teorie odvozování slov Miloše Dokulila poskytuje (korpusovému) výzkumu tvoření slov mnoho inspirace:

- Čím širší a rozmanitější jsou strukturní souvislosti slovtvorného prvku, tím více je předpokladů pro jeho produktivitu. (TSC, 85).
- Jeden z našich obecných úkolů: Jaká je míra realizace určitých strukturních předpokladů v parole naší doby?